

mistes» que no pas a d'altres pensadors que, com en el cas d'Arnau, aporten un pensament tan elaborat i tan vigorós com el de Tomàs d'Aquino i els seus seguidors; impedit així la correcta comprensió d'aquest període històric. Arnau de Vilanova, situat a les antípodes de Tomàs, aporta unes pistes de gran valor per «desmitificar» la filosofia medieval, per evidenciar un pensament no-escolàstic de gran força originat a la Catalunya del segle XIII i, també, per entendre, la pròpia història del tomisme. Arnau de Vilanova és un mestre disposat, encara, a ensenyar.

El segon: El contingut de l'ESA ofert en la tercera part del llibre planteja uns dubtes quan es vol interpretar globalment el pensament d'Arnau: A les obres prèvies al 1305 hom no hi troba, ni de bon tros, aquesta filosofia de la història (joaquimita) que presideix l'ESA. Davant d'aquest fet cal que hom es preguntï pels «canvis» del pensament d'Arnau, ¿Com pot entendre's que a la *Confessió de Barcelona*, resum del pensament d'Arnau fins el 1305, ni s'esmenti la divisió de la història en tres edats i en canvi aquesta divisió sigui omnipresent, explícitament o implícita, a l'ESA, escrita molt poc temps després? ¿Com integrar un canvi tan brutal en l'obra d'Arnau?...

* * *

En definitiva, cal felicitar a aquest jove historiador per la seva aportació als estudis arnaldians i desitjar-li que per molts anys es dediqui, tan seriosament com ho ha fet ara, a l'estudi d'aquest personatge tan simpàtic i alhora tan necessitat de «comprensió».

Jaume Mensa i Valls

RUPRECHT PAQUÉ. «*L'estatut parisenc dels nominalistes*». BURIDÀ I LA INFLEXIÓ ESPIRITUAL DEL SEGLE XIV: PÈRDUA O GUANY DEL LLENGUATGE?

El llibre que presento és la traducció francesa d'Emmanuel Martineau de l'obra de Ruprecht Paqué, *L'estatut parisenc dels nominalistes*¹. L'original és de Berlín, 1970, i la traducció es troba dins la col·lecció fenomenològica *Epiméthée* de la PUF al 1985, per bé que tal com assenyalava Martineau estava traduït des del 1977. El mateix traductor celebra que per fi vegi la llum i es lamenta en el pròleg del poc cas fet a l'obra: *le livre de M. Paqué est beaucoup trop bon pour intéresser le public...*².

De què va aquest llibre i perquè és digne de prendre's en consideració? El seu primer mèrit és estar estructurat com una novel·la policíaca on, al final, se'ns promet de resoldre el sentit ple de

1. Ruprecht Paqué, *Das Pariser Nominalistenstatut. Zur Entstehung des Realitätsbegriffs des Neuzeitlichen Naturwissenschaft (Occam, Buridan und Petrus Hispanus, Nikolaus von Autrecourt und Gregor von Rimini)*, Walter de Gruyter & Co., Berlín, 1970; Trad. francesa d'Emmanuel Martineau (Chargé de Recherches au CNRS), *Le Statut Parisien des Nominalistes. Recherches sur la formation du concept de réalité de la science moderne de la nature. Guillaume d'Occam, Jean Buridan et Pierre d'Espagne, Nicolas d'Autrecourt et Grégoire de Rimini*, Presses Universitaires de France, París, 1985 (Épiméthée). Essais philosophiques, coll. fondée par Jean Hyppolite et dirigée par Jean-Luc Marion). Citarem les pàgines de la ed. francesa i seguides les de l'alemana entre corxets [].

2. *L'Avant-propos du traducteur* és qualsevol cosa menys neutral: s'esplaiava amb consideracions no sols sobre el coneixement del pensament medieval a França sinó sobre la situació espiritual a Europa. Sembla especialment sensible al qualificatiu que posa Paqué a Buridà i l'actitud francesa en general de «*dégagement engagé*» (p. 10 i n. 10: *Ce qui nous fournit l'occasion de préciser que son propos (et le nôtre) concerne non l'«esprit» des nations, mais l'esprit des nations qui pensent et quand elles pensent*). L'obra ha tingut una recensió del propi Paqué, a la *Revue philosophique de Louvain*, (agost 1975) 565-569.

l'Estatut del 29 de desembre del 1340 que la Universitat d'Arts de París va emetre en contra aparentment dels ockhamistes³.

Tradicionalment, en aquest document, hi ha anat a parar els millors estudiosos del segle XIV: E. Hochstetter⁴, Michalski⁵, Ph. Boehner⁶, E. A. Moody⁷, M. E. Reina⁸, G. Preti⁹. Plantejava dos problemes: 1) per ser anti-ockhamista sonava força ockhamista; 2) A més, al 1340, deuria ser rector d'Arts Joan Buridà, personatge clarament vinculat a l'ockhamisme més ortodox. Com podia ésser que un home de filiació tan neta (entrarà després a les llistes de nominalistes prohibits junt amb Ockham) firmi un document contra el pare de les doctrines nominalistes?... i a més sembla que tot això ho faci des d'un status d'acomodament, ben vist i considerat, i rebent fins al final dels seus dies —almenys fins on la

documentació arriba— prebendes i beneficis de les institucions. En resum, l'Estatut de París planteja el problema de la seva relació amb Ockham —l'acusat— i de la seva relació amb Buridà —l'acusador—. Doncs bé, Paqué intenta una cosa que ja d'entrada sembla cansada: tornar a llegir les sis clàusules de l'Estatut, tornar a llegir els textos adduïts d'uns i d'altres i demostrar que tothom s'havia equivocat.

Però, en segon lloc, el subtítol promet quelcom més ambiciós: *Recerques sobre la formació del concepte de realitat de la ciència moderna de la natura. Guillem d'Ockham, Joan Buridà, Pere Hispà, Nicolau d'Autrecourt i Gregori de Rimini*. Aquest afegit al títol s'integra de ple en un projecte de lectura heideggeriana de la història on es pretén la reconstrucció de la metafísica occidental. En aquest sentit, «el concepte de realitat» no serà cap cosa aliena als estranys interessos que giren entorn al document del 1340. Al contrari, les *Recerques* de Paqué mostraran com és aquesta època un punt d'inflexió en la història de l'esperit i que tota la seva complexitat es troba exemplificada en aquest petit text. El que comença essent una mera pregunta historiogràfica i molt parcial, per un paper molt concret, acaba anant cap una història més pretensiosa que s'ha manifestat en aquesta contingència.

Però a més, en tercer lloc, el llibre aconsegueix la seva promesa seguint la pista a uns pocs conceptes tècnics medievals com és ara el sentit de la proposició de *virtute sermonis*, la *suppositio simplex* i el *sensus* propi d'una proposició. L'obra no desmereix considerada com lexicon sobre els avatars d'aquests conceptes en uns pocs autors.

Com es lliguen els tres propòsits que he esmentat?

Breument: L'Estatut insisteix a prohibir als presumptes ockhamistes que, de certes proposicions que malgrat creuen que són veres segons la intenció de l'autor, diguin tanmateix que són falses de *virtute sermonis*, és a dir, falses en sentit literal o al peu de la lletra. Ara bé, aquest petit mosquit teòric, el

3. *Statutum Facultatis artium de reprobatione quorundam errorum ockhamicorum, 1340 Dec. 29 Parisiis*. Denifle i Chatelain, *Chartularium Universitatis Parisiensis*, t. II, n.º 1042, p. 505 s.

4. E. Hochstetter, *Occam-Forschung in Italien*, a Zt. f. philos. Forschung, t. I, Reutlingen, (1946) 571 ss.

5. K. Michalski, *Les courants philosophiques à Oxford et à Paris au XIV.º siècle* (1920), Bulletin de l'Académie Polonaise des sciences et des lettres, Cl. d'hist. et phil., Cracovia (1922), 20 ss.; cf. també, *Le problème de la volonté à Oxford et à Paris au XIV.º siècle*, *Studia philosophica*, Lemberg, II (1937), 23 ss.; Reed. facsímil a *La philosophie au XIV.º siècle. Six études*, Minerva GMBH, Frankfurt, 1969.

6. Ph. Boehner, *Ockham's Theory of Supposition and the Notion of Truth*, *Franciscan Studies*, t. 6, (1946), 261 ss.; Reed. a *Collected Articles on Ockham*, Franc. Inst. Public., St. Bonaventure, N.Y., 1958, 232 ss.

7. E. A. Moody, *Occam, Buridan and Nicholas of Autrecourt*, *Franciscan Studies*, t. 7 (1947), 113-146; Reed. a *Studies in Medieval Philosophy, Science and Logic. Collected Papers 1933-1939*, Univ. Calif. Press, Berkeley, 1975, 127 ss.

8. M. E. Reina, *Il problema del linguaggio in Buridano*, *Rivista critica di storia della filosofia*, vol. 14 (1959), 367-417; vol. 15 (1960), 141-165; 238-264.

9. G. Preti, *Studi sulla logica formale del Medioevo: I, Lo svolgimento della logica terministica medievale*, *Rivista critica di storia della filosofia*, (1953), fasc. III, 367 ss.

de *virtute sermonis*, sembla afectar de fortes commocions uns i altres. En aquesta clausuleta que pròpiament parlant no interessa ningú, que ningú li dedica —em penso— ni una *quaestio* monogràfica, sembla pivotar tot el gruix de les discrepàncies de visió del món, al s. XIV. En com s'entengui el sentit de *virtute sermonis* s'hi juga, per exemple, la posició de realisme dels universals o de nominalisme —o sia, «el concepte de realitat»—. En conseqüència s'hi juga l'evolució de la història del pensament.

Veiem doncs com funciona el joc de pistes que permet la sortida d'aquest laberint.

Cal, de primer, establir l'estat de la qüestió tal i com la troba Paqué.

— Al 1946, Hochstetter¹⁰ afirma que l'actitud de l'Estatut concorda més o menys amb la d'Ockham. Això dóna la veu d'alerta. Alguna cosa passa.

— Al mateix 46, Ph. Boehner¹¹ va més lluny i diu que la concordància és total i que, en qualsevol cas, la cosa anava contra alguns ockhamistes, deixebles exagerats i menys acurats o prudents que el mestre.

— El cop de gràcia el donà E. A. Moody al 47, que en treu l'entrellaç argumentant amb tota seriositat que l'Estatut ataca Nicolau d'Autrecourt i que, de fet, hi a la Universitat un ambient de polèmiques incontrolades; que de fet el terme «ockhamisme» s'ha de prendre *as a blanket designation for all the varied teachings and tendències of the late mediaeval period*¹²; i que les referències finals a l'Estatut de l'any anterior, del 1339, —que era una reprimenda contra l'excessiu soroll (*conventicula super dicta doctrina disputanda faciendo*, deia) dels que pretenien, *doctrinam dogmatizare*— recorden al 40 que encara que aquest any no va per ells s'estiguin quiets de totes maneres¹³.

10. V. nota 4.

11. V. nota 6: a *Collected...*, pp. 248-253.

12. V. nota 7: a *Studies...*, p. 160.

13. *Statutum facultatis artium quod doctrina Okanica non dogmatizetur, et quod nullus in disputationibus arguat sine licentia*

A partir d'aquest moment Paqué deixa anar la seva pròpia interpretació dels fets. Hi començarà sense grans anuncis, potser sabent que el mateix estat de la qüestió no permet de llençar campanes al vol massa aviat. Però poc a poc ens va filtrant tota una manera de veure l'espiritualitat a Occident, sense avisar i a propòsit de qüestions puntuals. El gruix del llibre —l'anàlisi del text en relació als implicats— està dividit en sis seccions, cadascuna de les quals desenvolupa una clàusula de les sis de l'Estatut. Com tot bon llibre d'història de la filosofia administra les aportacions originals a acurades dosis, al bell mig dels textos d'exègesi i recerca de dades «més neutrals».

A les dues primeres seccions¹⁴ ja es

tenentis disputatioem. 1339, Septembris 25 (París): «...et istis temporibus nonnulli doctrinam Guillelmi dicti Okam... dogmatizare presumpserint publice vel occulte super hoc in locis privatis conventicula faciendo: hinc est quod nos nostre salutis memores, considerantes juramentum quod fecimus de dicta ordinatione observanda, statuimus quod nullus decetero predictam doctrinam dogmatizare praesumat audiendo vel legendo publice vel occulte, necnon conventicula super dicta doctrina disputanda faciendo...»; i més tard: «...tumultum faciendo adeo et in tantum quod haberi non potest conclusionis disputande veritas...»; Denifle i Chatelain, *Chartularium Universitatis Parisiensis*, t. II, p. 485, n.º 1023; cf. Moody, *loc. cit.*, pp. 130-137.

14. (1) *Videlicet quod nulli magistri, baccalarii vel scolares in artium facultate legentes Parisius audeant aliquam propositionem famosam illius actoris cuius librum legunt, dicere simpliciter esse falsam, vel esse falsam de virtute sermonis, si crediderint quod actor ponendo illam habuerit verum intellectum; sed vel concedant eam, vel sensum verum dividant a sensu falso, quia pari ratione propositiones Bibliae absoluto sermone essent negandae, quod est periculosum. Et quia sermo non habet virtutem, nisi ex impositioe et usu communi actorum vel aliorum, ideo talis est virtus sermonis, qualiter eo actores communiter utuntur et qualem exigit materia, cum sermones sint recipiendi penes materiam subjectam.*

(2) *Item quod nullus dicat simpliciter vel de virtute sermonis omnem propositionem esse falsam, quae esset falsa secundum suppositionem personalem terminorum, eo quod iste error ducit ad priorem errorem, actores enim saepe utuntur aliis suppositionibus.*

ventila bona part del que Paqué ens ha de dir. L'Estatut prohibeix que es digui que una proposició és falsa *de virtute sermonis* si es pensa que és vera segons la intenció de l'autor; i prohibeix que sols es tingui en compte la *suppositio personalis* dels termes per a dir que és falsa. Heus ací dos temes que involucren una discussió molt tècnica. Diguem-ne dues paraules: la *suppositio* d'un terme és la propietat d'estar en lloc de la cosa —Ockham hi afegirà que aquesta propietat del terme no es dóna si el terme no és dins la proposició—. La *suppositio personalis* es dóna quan el terme està pres significativament i en lloc de les coses reals, i s'oposa a la *suppositio materialis* en lloc de la materialitat del signe —com quan es diu «casa» a la proposició «casa té quatre lletres»—, o en oposició a la *suppositio* pel concepte —«casa és pensat per mi»—. Per una minuciosa comparació a quatre bandes (Estatut, Ockham, Buridà, i model lògic-clàssic-realista de Pere Hispà), Paqué arriba a que:

— Efectivament l'inculpat és Ockham: tant en l'ús de *virtute sermonis*, com en la *suppositio personalis*.

— Efectivament l'acusador és Buridà, car tots els termes tècnics s'adeqüen bé a la seva obra.

— Boehner es va equivocar per un error de traducció a la frase de l'Estatut on s'esmenta l'expressió de *virtute sermonis*¹⁵.

Però la discussió ens ha portat, de totes maneres, a copsar una forta sintonia teòrica entre Buridà i Ockham. Ambdós sostenen una teoria de la *suppositio* que cappinga el sentit tradicional de realitat: la *suppositio simplex* abans —a Pere Hispà— volia dir *suppositio* per l'universal real, i ara vol dir, en

Ockham, *suppositio* pel concepte entès com terme mental. Buridà, per la seva part, ha fet desaparèixer aquesta nomenclatura i integra aquesta *s. simplex* al si de la *s. material* (com una materialitat denotativa més). D'altra banda, Paqué mostra com la prioritat donada a la *suppositio personalis* expressa que el món s'entén com constituït sols per individuals reals sensibles i que aquesta *suppositio* ha sofert un canvi semàntic important.

A Moody se li havia escapat aquesta diferència entre la tradició i els ockhamistes a propòsit de la *s. simplex*. Això explica que l'Estatut, si de veritat és de Buridà, no vulgui mencionar la «*s. simplex*» i ho deixi en un ambigu *saepe utuntur aliis suppositionibus*.

El que passa, tant a Ockham com a Buridà, és que han perdut l'horitzó d'idealitat subministrat per la llengua i que feia d'aquesta l'habitació de l'ésser. Ockham es troba constantment davant de proposicions que ha de reconvertir si vol acceptar, perquè preses al peu de la lletra —*de virtute sermonis*— li resulten falses, inadequades a un món de singulars. En conseqüència, elabora tot un engranatge lògic per a traduir unes proposicions en d'altres que sí siguin vertaderes. Però al restituir la veritat de les proposicions es proposa una nova literalitat als textos dels autors (Aristòtil...). Aquesta literalitat sobreimposada es limitaria a designar o presentar la realitat d'un món d'ens singulars, que, segons Paqué, i ho puntualitzarem després, vindria donat perquè un cop consumat aquest oblit de la llengua com lloc del desvetllament i de l'obertura de possibilitats, els pensadors s'han abocat cap el model de la percepció sensible. Aleshores el llenguatge que es parla ha esdevingut mentider i ja no lloc de la comprensió.

Doncs bé, Buridà, en redactar l'Estatut es veu atrapat en una situació delicada. 1) D'una banda el seu parer és anar més lluny que Ockham i separar clarament l'àmbit de la llengua i la literalitat de l'àmbit de la nova lògica construïda sobre el llenguatge mental. És a

15. Sembla increïble aquesta acusació al propi editor de la *Summa Logicae* d'Ockham! Tanmateix l'examen de Paqué no dóna lloc a dubtes. L'Estatut prohibeix dir «falsa de *virtute sermonis*», i en canvi Boehner entén que l'Estatut prohibeix dir «falsa si només ho és de *virtute sermonis*...»; La clàusula, doncs, sembla proscriure l'ús del *de virtute sermonis*. Cf. p. 54-56 [33-34] i Boehner, *loc. cit.*, p. 252.

dir, aprofundeix l'abisme entre els mots i les coses —entre els mots que es parlen i les coses singulars que es conceben en endavant—. Aquest aspecte es manifestaria en la postura buridiana de fer que les paraules parlades no denotin les coses directament sinó a través dels conceptes del llenguatge mental, i que, per tant, aquesta «representació subjectiva» té la clau aleshores del que hi ha al món real. També la seva insistència a fer palesa la convencionalitat dels signes parlats i escrits, la seva recomanació que es consideri la *materia subiecta* del discurs per a trobar el sentit de les paraules, o la reducció de la *s. simplex* a *s. materialis* que força més l'ontologia del signe com realitat enfrontada als significats del signe..., tot va en la direcció de separar dues esferes inconnexes però simultànies: l'una que prepara el camí a les ciències de la natura, disposant l'eina mental per a tecnificar el món i en l'acurada observació de les coses singulars, i l'altra via que respecta el que es diu a la llengua i que potser —Paqué ho afirma— dóna lloc a les ciències de l'esperit que es mantenen al ras de llengua parlada, en l'activitat característica humana d'expressar la seva experiència d'instal·lació històrica.

Però 2), d'altra banda Buridà viu una situació acomodada que segurament no vol perdre i ha de contemporitzar amb les faccions realistes de la Universitat. Això l'obliga, d'acord amb el seu enginy i astúcia peculiars —que és cosa evident per tot aquell que hagi llegit la biografia de Faral del 1949¹⁶— a jugar a dues bandes. S'havia de fer un Estatut que acontentés els realistes i que

16. E. Faral, *Maître es Arts de l'Université de Paris*, a *Histoire Littéraire de la France*, XXXVIII, Paris, 1949, 462-605. Fins el moment és el millor intent d'assaig biogràfic de Buridà. Fer una biografia era el projecte inicial del cercle de Hochstetter a Göttingen on es movia Paqué, segons ens conta a la primera pàgina de la introducció. L'aparició de la «magistral biografia de Buridà per Edmon Faral, que reposava sobre una crítica exhaustiva de les fonts» va fer abandonar el projecte.

satisfés els ockhamistes —i ell mateix entre d'altres—. El document és, doncs, una obra mestra del càlcul i d'ambigüitat política, una obra mestra de diplomàcia: es tracta de negar certes tesis ockhamistes per aplacar les remugors i fer-ho tot permetent anar més lluny; és el que se'n diu *fugir cap endavant*. Bàsicament s'han passat per alt les qüestions fonamentals (*suppositio simplex*), tot deriva cap a la qüestió del *de virtute sermonis*. Els realistes poden quedar contents perquè si no es pot dir falsa *de virtute sermonis* és que és vertadera. Però Buridà ha deixat una bomba de rellotgeria perquè si no es pot dir falsa *de virtute sermonis* és perquè no hi ha, en realitat, *virtus* a les paraules, ja que totes són convencionals. Així s'oblida el tema ockhamista de la literalitat, que comença a ser farragós e inoperant, sense abandonar els pressupostos fonamentals.

Cap a la fi d'aquesta part del llibre, l'autor ens sorprèn amb un cop d'efecte. Quan ja semblava que les coses quadraven, que l'acusat era Ockham i l'acusador Buridà —retornant a l'opinió tradicional d'abans dels anys 40—, aleshores examina les dates del rectorat i arribà a la conclusió que a) Buridà va acabar el seu període de rector una setmana abans de l'emissió del polèmic Estatut; b) que el nou rector signant era Alanus de Villa Colins; c) que l'elecció del nou rector es va retardar excepcionalment una setmana. Aquests descobriments haguessin pogut fer-se valer pel següent: Buridà no està d'acord amb posar la seva signatura, hi ha problemes que retarden la nova elecció i finalment se'n promociona un disposat a firmar. Però el que diu Paqué és una meravella de la literatura historiogràfica i de la capacitat de suggerir: Buridà està compromès amb els temes i amb la redacció però no sembla volguer firmar, es retarda l'elecció, etc... Però tot això no treu el fet que l'Estatut ha estat debatut, pensat i elaborat pel propi Buridà i durant el seu rectorat. O sia, les coses li quadren tan magníficament bé a Paqué que aquesta troballa, que hagués fet respirar tot-

hom als anys 40, a ell se li torna una prova més que l'Estatut, amb totes les estranyes circumstàncies de la seva redacció, és una espècie de complot diguem-ne «positivista» —per dir alguna cosa no massa descabdellada— ordit a la ment de Buridà per sortir del pas i de les pressions i neutralitzar, amb aparent innocència, el món del sentit de la llengua o els sentits del món i la història.

Però seguim llegint per sobre la resta de seccions. A la tercera ¹⁷, l'Estatut recomana de fer distincions de sentits a les proposicions. És que potser Ockham no les fa i a dojo? Sí, sens dubte, però justament diu que no cal distingir quan es tracta del sentit d'una proposició en que hi ha un terme universal que pot estar amb *suppositio personalis* o amb *suppositio simplex* si el predicat no dóna peu a equivoc. Estem doncs en el cas de la *suppositio* problemàtica de la segona secció.

La quarta secció ¹⁸, que proposa cercar altres sentits a més del propi, no sembla inculpar Ockham, que prou troba sentits a les proposicions. Però Paqué insisteix que el nou horitzó ontològic de coses singulars establitzades i copsades sensiblement com instantànies, al qual tant Ockham com Buridà

17. (3) Item quod nullus dicat quod nulla propositio sit distinguenda, quoniam hoc dicit ad praedictos errores, quia si discipulus unum propositionis sensum recipit, et doctor alium intellexerit, discipulus falso informabitur, donec propositio distinguetur. Similiter si opponens unum sensum recipiat, et respondens alterum sensum intelligat, disputatio erit ad nomen tantum, si non fiat distinctio.

18. (4) Item, quod nullus dicat propositionem nullam esse concedendam, si non sit vera in ejus sensu proprio, quia hoc dicere ducit ad praedictos errores, quia Biblia et actores non semper sermonibus utuntur secundum proprios sensus eorum. Magis igitur oportet in affirmando vel negando sermones ad materiam subjectam attendere, quam ad proprietatem sermonis, disputatio namque ad proprietatem sermonis attendens nullam recipiens propositionem, praeterquam in sensu proprio, non est nisi sophistica disputatio. Disputationes dyalecticae et doctrinales, quae ad inquisitionem veritatis intendunt, modicam habent de nominibus sollicitudinem.

volen sotmetre tota experiència del real, fa que s'il·lumini la direcció de la clàusula. En efecte, amb aquest prejudici de *res singularis* apareixen com falses moltes proposicions preses en sentit propi. Aquesta voluntat ockhamista d'escamotejar als realistes la possibilitat de *res universalis* i altres entitats, tot desfondant-les mitjançant una traducció estreta, tècnica i que desemboca sempre a les coses singulars, fa que Buridà tingui de satisfer l'apetència dels realistes. Aleshores es pronuncia amb una prohibició on no es diu res de res, però en la qual aquests encara hi poden veure satisfactòriament allò que volen i trobar-hi la porta oberta.

La cinquena secció ¹⁹ dóna peu per anar fins al fons de la qüestió (*Hintergründe*). L'Estatut prohibeix de dir que la ciència no és de coses sinó de termes en lloc de les coses. Ockham només pot ser acusat per una qüestió de matís. És ell qui fa adonar a la modernitat precisament que la ciència ha de passar pels signes i que aquests són allò primer amb el que comptem. Depenen d'on es vulgui posar l'accent polèmic; Ockham efectivament diu en algun moment que la ciència és ciència de proposicions. Amb la clàusula, els realistes poden veure que es troben recolzats, però l'Estatut va més lluny en la mesura en que accepta la situació (*scientiam habemus de rebus, licet mediantibus terminis vel orationibus*) i permet que altres la pensin. Es transforma en una espècie de pamflet propagandístic encobert dels aspectes essencials del nominalisme. En endavant, la realitat és allò presentat a la consciència pels *termini vel orationes*. La resta, el simulacre d'acusació, és qüestió d'accent!

19. (5) Item, quod nullus dicat scientiam nullam esse de rebus quae non sunt signa, id est, quae non sunt termini vel orationes, quoniam in scientiis utitur terminis pro rebus, quas portare non possumus ad disputationem. Ideo scientiam habemus de rebus, licet mediantibus terminis vel orationibus.

Per fi, l'anàlisi de la sisena secció ²⁰ s'estén cent pàgines. A la clàusula corresponent hi ha topat Hubert Elie ²¹, Mario Dal Pra ²², Weinberg ²³ i l'esmentat Moody amb el seu article. La cita a peu de pàgina dels editors, al·ludint a la tesi de Nicolau d'Autrecourt, va suggerir Moody que l'inculpat de tot l'Estatut era Nicolau. El text proscriu dir sense fer les pertinents distincions *quod Socrates et Plato, vel Deus et creatura nichil sunt, quoniam verba prima facie male sonant, et quia talis propositio sensum unum habet falsum, videlicet si negatio in hac dictione «nichil» implicita intelligeret cadere non solum super ens singulariter, sed et supra entia pluraliter*. Moody va sostenir que el *nihil* volia dir el *non aliquid* d'una proposició semblant condemnada a Nicolau (*Quod Deus et creature non sunt aliquid*) i va reconduir tot el tema cap el *complexe significabile* de Gregori de Rimini, estranya realitat intermitja entre uns i altres i que consisteix en l'estat de coses enunciat per la proposició, el significat pel complex proposicional. Segons Elie (1936) —que havia estudiat el tema— Nicolau hauria estat condemnat oficialment (11 d'abril de 1346) com *bouc emissaire* de les doctrines del *complexe significabile*. Però abans, al novembre del 1340, és citat pel Papa a Avinyó. Paqué ho examina de nou tot i conclou que: a) les diverses seccions no tenen res a veure amb Nicolau; b) que aquest no era sectari de Gregori de Rimini, ans un adversari decidit; c) que el tema de la sisena secció no és el *complexe significabile* car, entre altres raons, aquest no és una entitat singular del

20 (6) Item, quod nullus asserat absque distinctione vel expositione, quod Socrates et Plato, vel Deus et creatura nichil sunt ¹, quoniam verba prima facie male sonant, et quia talis propositio sensum unum habet falsum, videlicet si negatio in hac dictione «nichil» implicita intelligeret cadere non solum super ens singulariter, sed et supra entia pluraliter.

21. H. Elie, *Le complexe significabile*, J. Vrin, Paris, 1936, pp. 37-40.

22. M. Dal Pra, *Nicolas di Autrecourt*, Milan, 1951, pp. 167-170.

23. J. R. Weinberg, *Nicolaus of Autrecourt, a study in 14th Century Thought*, Princeton, 1948, apèndix III, pp. 236 ss.

tipus que hem vist fins el moment; d) que la interdicció, des d'una lectura lliure, admet diverses interpretacions totes diferents; e) que si la llegim en paral·lel amb el problema de la *res singularis* de les altres seccions, la condemna es deixa entendre bé:

— S'ha col·locat el 'malsonant' i escandalós exemple religiós al mateix nivell que un exemple clàssic inocu, amb el que s'ha aconseguit immunitzar el problema fent-lo un problema merament lògic.

— S'ha transformat el *non aliquid* que apareix a la proposició condemnada de Nicolau d'Autrecourt en un *nihil*: això permet no sols criticar l'escàndol de la proposició com abans, sinó a més, permet d'emparar els nominalistes: clar que no val dir que *nihil sunt*, però és clar que si que valdria vertaderament *non sunt aliquid*... senzillament perquè *sunt aliquae*, en plural, és a dir, diversos singulars. Està ben clar en el text: *nihil* també afecta a *entia pluraliter* —mentre que *non aliquid* només afectaria a un singular, i per tant una proposició que digués «Deus et creature non sunt aliquid» seria correcta, però *sunt nihil* és incorrecta.

— Per a completar el text insinua —donat que *unum sensum habet falsum*— que pot haver-hi altre sentit que sigui vertader i això podria ser al·legat com defensa institucional universitària pel propi Nicolau, citat un mes abans a Avinyó.

Per tant, els realistes en surten contents amb la condemna de l'escàndol, que sembla que és el que es persegueix (*quoniam verba prima facie male sonant*); els nominalistes resten contents amb la possibilitat d'anar afirmant que sols hi ha, efectivament, coses singulars tal i com l'Estatut reconeix obertament en aquesta sisena clàusula. I Nicolau pot recolzar-se en el text apel·lant al correcte sentit de la proposició enfront de la seva malsonància... Tots semblen contents!

L'Estatut en general, i el punt sisè en particular, revelen la mà mestre d'un expert en sofismes, en tramps de

doble sentit, en equívocs lingüístics. En aquest moment Paqué remata la feina treient a relluir la biografia de Faral ja esmentada: Cal no sols recordar el brillantíssim autor dels *Sophismata*²⁴ que l'acreditaria per sempre més com un dels més grans lògics de la història, sinó que, a més, la fama popular de Joan Buridà s'hi afegeix armoniosament. És ell el conegut com enginyós burlador de la reina de França, Joana de Navarra, a la llegenda de la Torre de Neslé; és tota una historieta plena de dobles sentits, el final de la qual és el sofisma de doble sentit que el nostre personatge escampa per París amb una acusació ambigua a la Reina²⁵, etc. Dins i fora de la Universitat la fama de Buridà va ésser sempre la mateixa: astut i prudent.

Potser amb la febre de la quadratura de l'anàlisi Paqué insinua si el propi Estatut, aquesta peça de doble full, no serà una espècie d'herència-manifest de Buridà en pro de la lògica de tres valors (tercer valor: ni veritat, ni mentida). Sigui o no abusi, l'autor hi troba recolzament teòric dins d'un article de A. N. Prior²⁶...

En suma, després del recorregut a les sis seccions, el tema en dansa és la pre-comprensió de l'ésser com constituït per coses singulars: l'acusat és l'ockhamisme en el que té de violència a la literalitat de la llengua; l'acusador és Buridà que així satisfà la facció realista (que devia tenir força a la Universitat d'Arts encara), però ho fa tot apuntant més lluny, a la més radical separació de la llengua respecte de la representació mental la qual constituirà el futur utilatge de la ciència.

24. Són dignes de fullejar les següents edicions: Johannes Buridanus, *Sophismata*, critical ed. with an intr. by T. K. Scott, Fromman-Holzboog, Stuttgart-Bad Cannstatt, 1977; G. E. Hughes, *John Buridan on Self-Reference*, Chapter Eight of Buridan's 'Sophismata'..., Cambridge Univ. Press, 1982.

25. «Reginam Naverram interficere nolite timere quia bonum: si quis consenserit, ego non contradico». Depèn de la col·locació de la coma diu «nolite interficere X» o bé «nolite timere X»; Faral, *loc. cit.*, p. 482.

26. A. N. Prior, *Some problems of self-reference in John Buridan*, a Proceedings of the British Academy, t. 48 (1962) 281-296.

Hem resumit el contingut fins ací en un esquema (págs. 234-235).

La resta del llibre la comentarem amb les nostres pròpies crítiques al conjunt. El que fins el moment era només exègesi de textos, a partir d'aquest moment, amb el capítol dedicat a *La situació espiritual*, es converteix en decidida hermenèutica d'una època, feta des de la qüestió de l'ésser de l'ens. No ens hi entretindrem massa en aquest tema que ocupa les darreres setanta-cinc pàgines. Cal dir que el llibre canvia de to —de fet el detectiu ha passat el crim a instàncies més il·lustrades i ara és el jutge qui parla, amb la història a la mà, tot cercant en definitiva l'esdevenidor d'Occident.

Hi veiem un problema principal a la seva anàlisi. Paqué ha identificat aviat els continguts de la consciència del nominalisme amb les representacions (*Vorstellung*) i en un sentit d'imatges a la ment:

«Tant la cosa 'exterior' com la cosa 'anterior' són als ulls d'Ockham un ens veritable, "*vera res existens in rerum natura*", i ambdues —el que és gairebé més important— posseeixen el caràcter comú de l'imaginarietat (*Bilhaftigkeit*); el seu ésser reposa a llur aspecte (*Aussehen*)... «Tanmateix, aquesta lògica, donat el caràcter reproductiu de les representacions enteses com parts de l'«enunciació» (logos) acomplida dins la proposició, absorbeix d'alguna manera la totalitat del món dins d'una consciència «imaginària» que reproduïx i repeteix pel coneixement una suplència o una «reedi-ció» del mateix aspecte. Aquest món d'imatges-retrat (*Abbilder*) dins la consciència, essent ell mateix identificat amb l'acte de coneixement, es constitueix de cop com una espècie de *regon domini* de la realitat: *l'ens rationis esdevé per part seva ens reale*»²⁷.

Sembla com si rebéssim imatges de les coses i en féssim reproduccions... La forta novetat, si no de l'ockhamisme, almenys d'Ockham —està per

27. p. 186 [144].

investigar amb deteniment el cas de Buridà— és afirmar que a la ment també hi ha *llenguatge*: un llenguatge mental —*verbum mentis*— que fa que conèixer no sigui participar de la idea (platonica o agustiniana) obtinguda amb la mediació de la imatge sinó un parlar de la cosa, potser, això sí, amb ocasió de la sensibilitat. Paqué, a la cita s'aprecia, veu molt lligat aquest *verbum mentis* —que no acaba d'anomenar mai així i és com ho anomena Ockham al primer capítol de la *Summa logicae*— a la imatge mental, mena de flah fotogràfic que hom fa del singular i que assegura que la continuació del coneixement no abandonarà mai aquest referent real. L'oposició fonamental del llibre de Paqué és la imatge del singular *vs.* el món tal com ve preservat a la llengua (*Sprachewelt*). Per a ell, l'abandó del llenguatge vol dir caure als dominis de la representació imaginària. Però aquest plantejament cal arreglar-lo. Si algun mèrit té Ockham és l'abandó de la reproducció de *species, imagines, figmenta* i de prendre com model del conèixer el parlar.

Malgrat tot, el que vol dir Paqué s'entén molt bé. Per a ell el problema és deixar la llengua parlada com l'àmbit de la comprensió, el diàleg i la comunitat d'aclariments. El que succeeix amb Ockham és que aleshores es va cap un altre «pseudo llenguatge» mental del qual diu el propi Ockham —tot seguint S. Agustí— que *nullius esse linguae*, i no pas que es vagi cap un joc d'imatges. El desacord amb Paqué rau ací: per ell el tret epistemològic fonamental del *Sprache*, allò que mereix aquest nom, és la comunicació al si del món humà; nosaltres valorem en canvi un altre tret no menys fonamental, la noció de signe lingüístic com realitat que no té res a veure amb allò que significa, que no reproduïx trets d'allò significat. El nou model de coneixement, el dels nominalistes, hauria perdut l'antiga comunitat de sentits humans en profit de la percepció; per nosaltres ha perdut la ingenuïtat de creure que la realitat quedaria còpia amb una imatge que conté tota la infor-

mació de la cosa. Un nominalista sap que conèixer una cosa vol dir construir un treballós discurs per via de connectar signe darrera signe i proposició darrera proposició. Evidentment, valorem coses distintes. Curiosament, però, en ambós casos la interpretació és la mateixa: tot passa en benefici de la nova ciència.

Paqué ha vist bé la importància del que ell anomena «representació» a Ockham. Perquè aquesta pugui fer bé la seva feina, exigeix una dosi important de realitat —que el principi d'economia només concedeix amb comptagotes—. Ockham dóna en algun moment de la seva evolució filosòfica un *esse subiectivum* a la materialitat d'aquesta representació. Això posa en paral·lel, immediatament, l'ens del singular i l'ens de la representació. La duplicitat ha de dur, sense trigar gaire, al dualisme cartesià. El problema de la representació com a substitut s'ha obert just al moment que deixi de ser acte de la ment per a ser cosa de la ment. El fet que només hom estigui en contacte amb representacions fa que la *res singularis* externa sigui també externa a la representació, però, alhora, que la pròpia representació entesa com altre tipus de *res singularis* també esdevingui exterior a la consciència²⁸; per a fer-la present cal fer una altra representació que posi la primera com re-presentada a la consciència. Els jocs de la representació així entesa com un estar en lloc de la cosa a la consciència, com ho està el representant d'una empresa en lloc d'ella són, en definitiva, els jocs del signe lingüístic —que Paqué ens escamoteja— quan es pren ja sia com denotació immediata o ja sia com 'mínima realitat material'. El tema esdevé problemàtic si prenem seriosament que tenim realitats presentades a la consciència i no ficcions d'imatges, falses realitats. No s'arregla gens el problema dient que la representació es basa a la imatge de la percepció, imitació o còpia: aquest plantejament és pre-nominalista. El problema es presenta

28. p. 339 [273].

Contingut de l'Estatut	Ockham com l'acusat	La lectura dels realistes	El paper de la res singular	La «Fugida endavant» de Buridà
<p>No dir que certes proposicions falses de <i>virtute sermōnis</i> (v.s.) si es creu que l'autor ha volgut dir quelcom veritable. Atendre a la <i>materia subiecta</i>.</p>	<p>Contra Ockham; fa això i ho justifica: existeixen regles de literalitat que no sempre són seguides pels autors. (Boehner va traduir malament i ací rau el seu error).</p>	<p>Queda garantida la veritat dels autors, el sentit realista que ve donat a la llengua.</p>	<p>Fa possible la reinterpretació de tota proposició referida a l'universal en termes de cosa singular.</p>	<p>No pretendre reconstruir la literalitat del parlat com Ockham; 1) El parlat no <i>supponit</i> directament, sinó a través del lleng. mental que és el que interessa a la ciència; 2) Més llibertat a la parla; 3) Atenció a la matèria subiecta del discurs. Es desinteressa dels sentits del món preservats a la llengua en pro d'una natura aviat tecnificable.</p>
<p>No dir «falsa de v.s.» perquè sigui falsa en <i>supposito personalis</i> perquè hi ha altres <i>suppositioes</i>.</p>	<p>La <i>supp. personalis</i> és el lligam entre proposició i realitat dels singulars, el fonament de literalitat de la prop. i de les seves regles. La prohibició és contra Ockham i el privilegi de la <i>supp. personalis</i>, [vs. Pere Hispà; hi havia encara <i>una res universalis</i> darrera la <i>supp. simplex</i>, i el singular era exemple de l'universal].</p>	<p>Es pot apel·lar a la <i>supp. simplex</i> (com a Pere Hispà) entesa com <i>supp.</i> pel universal real.</p>	<p>Assegura la sobirania de la <i>supposito personalis</i>.</p>	<p>No fa esment de la <i>supposito problematica</i>: la s. <i>simplex</i>, que ara vol dir s. per la <i>intentio animae</i> o concepte mental. Els renovadors es limiten a esquivar el punt recusatòri dels realistes.</p>
<p>No dir «no s'han de distingir a les proposicions els diversos sentits».</p>	<p>Ockham no diu que no s'hagi de distingir! Probablement altres ockhamistes hi podien estar inculpat. Però a més: Ockham diu que no cal distinció a un cas que sí és problemàtic: l'equívoc per <i>supp. person</i>, i <i>supp. simplex</i> en la prop. normal universal i amb referència real; és just el cas que implica el problema dels universals...: va contra Ockham.</p>	<p>S'afirma la necessitat de distinció que salva les autoritats.</p>	<p>Exigeix la distinció entre sentit fals i correcte.</p>	<p>Rebuig de les regles d'una nova literalitat ockhanista (sorgides davant de la nova realitat singular). Recurs al 'sentit comú' per aclarar confusions al si de la convencionalitat del llenguatge. Però també més distància del tècnic en relació al seu utillitatge lingüístic.</p>

No dir «no s'han d'acceptar props, que no són veres en sentit propi». Cal distingir altres sentits.

El sentit propi de la prop, sol ser el sentit de v. s., que vincula la prop. a la cosa. No per això declara falses perquè ho siguin en sentit propi, sinó que la veritat depèn de la comprensió de la prop.

Però la distinció del sentit propi (vs. l'impropi) li serveix per reduir el *Sprachewelt* a coses sing. reals i cal traduir props, per fer-les veres. Pot anar contra els ockhamistes, i Ock, en la mesura que aquesta distinció li permet de tornar 'ad praedictos errores'.

No dir que la ciència no és de coses sinó de termes i proposicions.

La ciència no es immediatament més que a conceptes i, mediantament a les coses mateixes. L'Estatut diu el mateix però amb l'accent desplaçat. L'acusat és Ockham, origen històric d'aquesta manera de pensar.

No dir sense distingir que 'Sòcrates i Plató' o 'Deus i creatura' no són res, perquè això *prima facie* sona malament i aquesta propos, té un sentit fals perquè *nihil* no nega sols a un ens sing, sinó també 'supra entia pluraliter'.

Es salva el vell món dels sentits que apareixen a la llengua: *res universalis*, categories, etc., enteses com al·ludides a la referència de 'ad materiam subiectam attendere'.

S'afirma clarament que el coneixement és de realitats.

Efectivament es condemnen les proposicions escandaloses que diuen 'nihil' (o que deten 'non aliquid') i que semblen negar la creació divina.

Fa que el sentit propi sigui anàleg al sentit de la prop, amb termes en *suppositio personalis*.

Dóna lloc a la qüestió de *si i com* la ciència es refereix a la realitat.

Apareix per fi anomenada. Estableix la seva singularitat i pluralitat existencial que no es digui 'aliquid' del plural real, sinó 'aliqui'.

Ambigüitat del 'ad materiam subiectam attendere': es pot interpretar com 'tenir en compte només les coses singulars', les que estan a la base del discurs (*zugrundeliegenden Sache*).

L'Estatut accepta la nova situació doctrinal (el coneixement passa pel lleng. mental). És la concessió tàcita de què la referència directa són les representacions. Obre camí i permet d'altres que ho pensin.

Dos dominis de realitat: s'obre el problema de l'entitat de la 'representació'.

1. La declaració religiosa (Déu i la criatura) que insinuava probl. creació vs. eternitat s'ha immunitzat amb l'afegit de 'Sòcrates i Plató' fent-ho un probl. logic.

2. S'ha transformat el 'non aliquid' de la prop. condemnada de Nicolau en un 'nihil': es pot entendre el 'non aliquid' com correcte... però són 'aliquae'! = realitats singulars (probl. gramatical).

3. Insinua que hi ha un sentit correcte: ofereix una defensa institucional a Nicolau —ja citat el més anterior a declarar a Avignó—.

4. Com obra mestra de l'ambigüitat (el seu conjunt potser és un exemple de text amb lògica de tres valors).

5. Els dos exemples són símbols (consentits o no) de la convergència grega i cristiana a la problemàtica del XIV).

però sí a Buridà! Cal dir 'aliquae'!

3. Però es condemna només que soni malament; pel mateix que es condemnava a Nicolau d'Autrecourt. Aquest seria un realista dels universalis moderat i la condemna per la prop. 'Quod Deus et creatura no sunt aliquid' es pot deure al caràcter provocatiu (vs. interpretació de Moddy).

amb tot rigor si la representació és signe lingüístic i sols lingüístic ²⁹. És aquest signe que no és la cosa, ni la imita, que és real però que no ens presenta la seva realitat material, és aquest signe que ens presenta altra cosa distinta a ell i que aquesta presentació és la manera humana d'estar la cosa a la consciència, el que absorbeix tota la densitat de la meta-física que sembla desaparèixer amb els nominalistes. No serveix de res complicar el problema amb reduplicats ficticis. En qualsevol cas, per Paqué, l'operació nominalista en conjunt revela un pas més a l'oblit del ser de l'ens característic d'Occident ³⁰.

Normalment el nostre autor assenyala que la pre-comprensió ontològica del món com conjunt de substàncies individuals per part dels nominalistes facilita l'adscripció d'aquests a la figura epistemològica de la percepció; és a dir, dóna com resultat la voluntat de partir de la *notitia intuitiva* (que pensem que ha estat mal entesa i precipitadament identificada amb una imatge). «És així solament, ben segur, que aquesta substància pot devenir 'alguna cosa' fixable i l'objecte d'una percepció reproducible. Tal deu ésser el punt de partença d'una ciència separada de la llengua tradicional» ³¹. Doncs bé, d'altres vegades ens ha semblat entendre que és precisament el model de la imatge el que aboca a una cosmovisió de singulars: «Amb la seva nova metafísica, el punt de partença real de la qual es troba a la percepció sensible i a l'experiència pròpia...» diu a la introducció de l'obra ³². Segons aquesta lectura, a penes el coneixement prengué l'opció d'abocar-se a la sensibilitat apareixeria el món de singulars. Òbviament és difícil defensar aquesta lectura que suposaria que és el propi Paqué el positivista que creu que només cal

mirar i deixar de parlar per obtenir el món de singulars. Ni el «món de la llengua» oblidada la percepció com un fer present allò que diu, ni el «món dels singulars» està exigit per la percepció. Probablement Paqué vol distingir entre el punt de partença que hi posa la lectura heideggeriana («aquesta concepció de la cosa singular en la seva primacia obre la via a la coneixença i la numerabilitat intuïtives i immediates de unitats embargables» ³³) i el punt de partença dels propis nominalistes. En un sentit o en altre de la fletxa, la connexió la hi posa Paqué: món de singulars i coneixement perceptiu són les dues peces que fan de principals aportacions del segle XIV amb referència a l'abans i al després en la seva visió de la història.

Però cal donar alguna volta més a la nostra objecció primera. Encara que acceptem que la pre-comprensió de l'individual ve abans, no deixen d'haver-hi problemes. El món de la llengua no el situa amb netedat a cap part: és el món grec, però també el medieval pre-nominalista. Pensem que la pre-comprensió nominalista ja hi és abans també, com pre-comprensió que obliga a complicar l'especulació metafísica per a poder casar-la amb un món jeràrquic, a un Tomàs d'Aquino, per exemple. Malgrat que totes les categories aristotèliques hi siguin afirmades com realitats, és considerable l'esforç de Tomàs perquè aquesta realitat sigui *extra animam* i que no grinyoli en excés amb la pre-comprensió viscuda dels singulars quan s'ha perdut la pre-comprensió de *fysis* grega. Paqué sembla imputar en exclusiva aquesta visió prèvia als nominalistes, que l'acabarien de consagrar tot lligant-ho al model de la imaginarietat. Però això té conseqüències.

La pèrdua de la determinació de l'indeterminat que s'opera com força transformadora de la llengua —al judici o als processos naturals (pensats a

29. Cf. F. Fortuny, *Naturalidad y vacuidad del signo en Guillermo de Ockham*, a Paraula i Història. Miscel·lànea B. Basili de Rubí, a cura de F. Raurell, eds. Franciscanas, Barcelona, 1986, pp. 535-569.

30. p. 343 [276].

31. p. 372 [300]; Cf. pp. 353-354 [285].

32. p. 24 [6].

33. p. 353. Hem traduït el paràgraf literalment del francès que, a l'original, diu: «...legt dieses Verständnis des Einzeldings die handgreiflich-anschauliche Erkennbarkeit und Abzählbarkeit von greifbaren Einheiten nahe...», [285].

model del judici)— fa que les coses, en endavant, es facin susceptibles d'interpretació essencial. Perdut l'àmbit de possibilitat, obertes en el diàleg per les estructures d'interrogació i segons els models de comportament del món humà³⁴, les coses ara es creu que tenen un *quid sit* (*Was-sein*) que cal descobrir. En aquest moviment que Paqué no acaba de precisar històricament, el nominalisme no faria més que enllestir la sentència de mort. La imaginarietat usurpa definitivament la resta de possibilitats de manifestació de l'ens que la llengua sí que permetia. Ací es veu la importància de valorar o no el llenguatge mental com llenguatge o com mental (representació).

Perquè el que succeeix a Ockham és precisament el contrari del que diu Paqué: tot just perquè només parlem, anem encadenant signes, i no copsem el ser de la cosa en parlar; és sols permès de dir indefinidament sobre la cosa sense pretendre establir de manera definitiva el seu *quid sit*, ni de pretendre donar tan sols una definició essencial fora dels aspectes rellevants pels quals al subjecte li interessa investigar la cosa. Cert que es perd la jerarquia medieval de l'ens, però no pas perquè es sostregui la cosa singular «a tots els sistemes significatius mundans i naturals»³⁵. Ans al contrari, en endavant no farà més que ser objecte de possibles sistemes significatius, fins i tot que posaran en dubte la pretensió de la cosa singular de ser la realitat prèvia als sistemes. En una paraula, la *res singular* ockhamista està tan indeterminada que, llevat de ser una, singular e independent, està a un pas de ser la cosa en sí kantiana³⁶; aquest pas li usurparà la

unitat, singularitat i independència. D'altra banda, el propi Paqué pot gaudir d'una moderna consciència de llenguatge mercès a la flexió que introduïren els nominalistes al considerar-lo objecte filosòfic. Potser vivien el *Sprachewelt*... però no se n'havien assabentat!

Ara bé, en la mesura que aquest dir mental ockhamista vagi orientat cap a la ciència naixent, per força retalla unes poques possibilitats de determinar l'indeterminat, i li va bé la unitat, singularitat e independència de la cosa per a fer les seves reduccions lingüístiques. Però no ens enganyem: elimina possibilitats conscientment, sabent el seu interès parcial que no prohibeix altres discursos. Potser Paqué hi estaria d'acord sempre que limitéssim l'afirmació a Buridà, i fent notar que no es tractaria del parlar tecnificat de la ment —que és activitat natural segons Ockham— sinó del parlar real, l'únic que coneixem de veres, el parlar convencional. Buridà s'hauria adonat que cal deixar-lo funcionar en pau, i aquest funcionament no-tecnificat ni manipulador de la natura donaria peu a les ciències de l'esperit, a les ciències de la història.

En aquest punt ens agradaria revisar el tema matriu de la nova literalitat feta de traduccions encaixonades que proposaria Ockham. És això tan cert? Hom diria que Paqué ha forçat la nota en una línia que no era l'única apuntada per Ockham: el paper del sentit *de virtute sermonis* no implica sols el realisme dels universals o el realisme de les categories o el realisme de les nocions abstractes o de moviment, etc. També implica la distinció de la locució metafòrica feta per *ornatus locutionis* o qualsevol elipsis feta per *brevitatis loquendi*. Proposa realment una nova manera de parlar o més aviat li interessa presentar-se en consonància amb la tradició aristolèlica, usar la seva terminologia acadèmica i anar reconvertint *ad hoc* a Aristòtil per a col·locar els seus punts de vista? Entenguen-nos: això no desqualifica gens ni mica la brillantíssima anàlisi de l'Estatut, però sí que presenta algun escrúpol respecte al signifi-

34. p. 200 [155].

35. p. 330 [265-266].

36. Paqué valora en conseqüència a Kant com l'home que trenca per fi la primàcia de la cosa singular (esdevinguda *res extensa*, etc.) en pro de les 'aparicions' que remetien, en tot cas, a una cosa-en-sí desconeguda: pp. 373-374 [301-302]. Penso que Kant «depura» més aviat la posició oberta per Ockham; cf. el meu treball, *Una comparación entre Kant y Ockham a propósito de la subjetividad*. Estudios Franciscanos, vol. 88, 388-389, (1987), 1-45.

cat històric d'Ockham. D'altra banda Paqué ha ignorat totalment que també Buridà fa traduccions d'aquestes de tant en tant! El tema podria no ésser tan unilateral.

Podríem fer encara petites objeccions: la *materia subiecta* del discurs sembla referir-se al context que és el que dóna l'orientació de com interpretar el sentit de la proposició problemàtica que en ocupa. Paqué tradueix sempre *zugrundeliegenden Sache* (la cosa que està a la base) com al·lusió a la cosa singular. Ens sembla que a Buridà té més a veure amb el *modus loquendi* que amb la cosa singular de la que es parla. De totes maneres aquesta traducció és molt coherent amb el que Paqué ha pretès a tot el llarg del llibre.

Voldríem també fer justícia a dos dels autors que han obert camí en les investigacions sobre l'Estatut. El mèrit de Moody, desconsiderada la tesi de Nicolau d'Autrecourt com acusat —refutada per Paqué—, va ésser haver fet palès l'ambient de la universitat parisenca al 1340. Paqué no supera Moody quan, a les seccions tres, quatre i cinc, ha de postular com inculpats uns «ockhamistes» —ja que potser no ben bé Ockham, car els textos no ho permeten sempre—. Potser no altra cosa volia dir Moody quan es preguntava *Who, then, was the Ockhamist?*³⁷.

El mèrit de M. E. Reina és doble: li ha subministrat bona part de les cites de Buridà, i li ha permès de veure *Il problema del linguaggio in Buridano*, consistent en la paradoxal tendència de ser més convencionalista que Ockham i més mentalista que Ockham³⁸. Reina hagués merescut millor cita —al nostre parer— que dir que arriba «en l'essencial, al mateix resultat que nosaltres, encara que certes parts de la seva argumentació són insostenibles»³⁹. Al final

aclareix que Reina concep la llengua com sistema de signes destinats a assenyalar un món extern la precomprensió del qual és, en el fons, la mateixa que la dels nominalistes⁴⁰.

No voldríem acabar sense fer esment a una idea que sembla interessar molt al nostre autor. Hi ha forces al·lusions, i fins i tot pàgines senceres, a la física relativista i quàntica. Paqué no se n'està de ressaltar que la recuperació de l'univers espiritual que es va perdre amb el naixement de la nova ciència podria venir de la mà d'aquesta mateixa ciència a les seves darreries. Einstein o Heisenberg haurien arribat a prop de la consciència que la matèria o l'energia és de per sí purament indeterminada, irrepresentable i que és el científic qui formalitza, determina, 'posa en teoria' els fenòmens. En la mesura en que aquesta ciència cregui estar fent una ontologia, Paqué deu tenir raó. Potser el problema sigui si realment el físic modern es creu el metafísic més fi; si realment confon la investigació sobre el comportament sub-atòmic amb la inquisició darrera de l'ens. Aquest equívoc va rigorosament en paral·lel al de valorar de l'ockhamisme l'atenció a la sensibilitat millor que la «lingüísticació» de la realitat. Aquest guany del llenguatge, segons que hem dit, és precisament el que Paqué veu com a pèrdua. I si és un equívoc realment no cal esperar cap innovació epistemològica dins d'una ciència que ja sabia, potser des del primer moment al segle XIV, que deia proposicions amb un llenguatge mental i no pas que reproduïa a la ment les coses tal com són.

En definitiva, el llibre de Paqué és una excel·lent anàlisi, coherent i molt ben escrita. El diferent enfocament de la noció de llenguatge ens condueix a diferents valoracions. Però és ben segur que les de Paqué estan destinades a fascinar qualsevol lector.

Carles Sarrate Garcia

37. *Loc. cit.*, p. 129.

38. V. nota 8; és la conclusió de l'article: «Dal punto di vista di Buridano, mentalismo e convenzionalismo non appaiono contrapposti, ma, in certo modo, complementari, essendo il secondo una indiretta conseguenza del primo», p. 264.

39. p. 91 n. 55 [64 n. 2].

40. p. 333 [268].